

Gisela Procházka-Eisl. *Enverizāde Sa'dullāh Enverī Efendi's "Treatise on Austria": Risāle-i Avusturya*. Berlin: EB-Verlag, 2022. 202 p., ISBN: 9783868934076.

ŞEYMA BENLİ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

(seyma.benli@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0000-0001-9870-5479.

“ ” Benli, Şeyma. “Gisela Procházka-Eisl. *Enverizāde Sa'dullāh Enverī Efendi's "Treatise on Austria": Risāle-i Avusturya*.” *Zemin*, s. 8 (2024): 246-251.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14184875>.

Osmanlı müellifleri çeşitli vesilelerle yaptıkları yolculuk ve gezileri anlatan çok sayıda eser kaleme almışlardır. Bu eserler tipik bir gezi edebiyatı ürünü olan seyâhatnâme türünde olabildiği gibi, esâretnâme gibi ben-anlatısı şeklinde ya da sefâretnâme gibi diplomatik karakterde de olabilir. Enverîzâde Sa‘dullâh Enverî'nin (ö. 1849) kaleme aldığı *Risâle-i Avusturya* da sefâretnâme kapsamında değerlendirilebilecek eserlerdendir. Sa‘dullâh Enverî, mühimme-nüvislik, küçük kale tezkireciliği ve âmedî kâtipliği, hariciye kâtipliği, ticaret müsteşarlığı, defterdarlık, meclis-i vâlâ üyeliği ve murahhaslık gibi vazifelerde bulunmuş bir Osmanlı bürokratıdır (s. 11-12). Bu görevlerin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin Viyana'daki ilk daimî elçisi Ahmed Fethi Paşa'nın (ö. 1858) sır kâtipliğine de atanarak 1830'lu yılların sonlarında bir müddet Viyana'da yaşamış (s. 13) ve söz konusu eseri bu vesileyle yazmıştır.

Risâle-i Avusturya bugüne kadar varlığı dahi bilinmeyen bir eser olarak kalmıştır. Öyle ki ne imparatorluk boyunca Osmanlıların Avrupa coğrafyasına yaptıkları yolculukları merkeze alan eserlerin ikincil literatürle birlikte detaylı bir dökümünü yapan Caspar Hillebrand'ın listesinde¹ ne de Enverî'nin İran sefâretnâmesini neşreden çalışmada² *Risâle-i Avusturya*'dan bahsedilmektedir. Eserin bugüne kadar gözden kaçmış olmasında, yalnızca bir nüshasının olması, onun da yazma eser koleksiyonuna erişimin son derece zor olduğu Mısır Milli Kütüphanesi'nde bulunması ve kütüphane kataloğuna coğrafya eseri şeklinde kaydedilmesi rol oynamış gözükmektedir.

Neysel ki bu eser Gisela Procházka-Eisl'in çalışmasıyla birlikte gün yüzüne çıkmış ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Nüshaya dair genel bilgilerin verildiği ön sözün ardından çalışma, iki ana bölüme ayrılmaktadır. İlk bölümde eserin yazarı Sa‘dullâh Enverî Efendi'nin hayatına ve özel olarak Viyana'da geçirdiği kısma odaklandıktan

1 Caspar Hillebrand, “Ottoman travel accounts to Europe: An overview of their historical development and a commented researchers' list,” *Venturing beyond borders-Reflections on genre, function and boundaries in Middle Eastern travel writing*, ed. B. Agai, O. Akyıldız, C. Hillebrand (Würzburg: Ergon, 2013), 53-74 ve 227-262. Hillebrand hazırladığı listeyi zaman zaman güncellemiş, son olarak Ekim 2023 yılında üçüncü edisyonunu hazırlamıştır: A researchers' list and bibliography of Ottoman travel accounts to Europe (3rd edition), Working Papers of the BMBF project “Europe from the outside—Formations of Middle Eastern views on Europe from within Europe”, Bonn University. Henüz yayımlanmayan bu versiyonu, TÜBİTAK 2219 burs desteğiyle Eylül 2023-Ağustos 2024 tarihleri arasında Viyana Üniversitesi'nde yürüttüğüm “Osmanlı Edebiyatında Erken Modern Avrupa İklimine Dair Anlatılar” başlıklı doktora sonrası araştırma projeme henüz başlamışken bana gönderme teklifinde ve nezaketinde bulunan, böylece işlerimi kolaylaştıran Caspar Hillebrand'a çok teşekkür ederim.

2 Şükriye Akdemir, “El-Enverî Seyyid Sa‘dullâh'ın İran Sefâretnâmesi (1259-1262/1843-1846): Transkripsiyon ve Değerlendirme” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 4-6.

sonra metnin şekli, türü ve kaynakları tartışılıp içeriği özetlenmekte; ikinci bölümde ise metnin çeviri yazımı ile İngilizce tercümesine yer verilmektedir. Bu ana bölümleri, özel isimler ve Almanca terimler için oluşturulmuş indeks ile neşri yapılan eserin tıpkıbasımı takip etmektedir.

Procházka-Eisl, daha çalışmanın başında, tespit ettiği önemli bulguları paylaşır. Öncelikle Mısır Millî Kütüphanesi Talat 7 numarada bulunan nüshayı Sa‘dullâh Enverî Efendi’nin elinden çıktığı bilinen başka evraklarla karşılaştırarak, bilinen yegâne nüshanın aynı zamanda müellif hattı olduğunu ortaya koyar (s. 8). Ayrıca müellifin isim ve unvanından hareketle, saray vakanüvislerinden Sa‘dullâh Enverî (ö. 1794) ile muhtemel ilişkisinin izini sürer. Hem Osmanlı kaynaklarındaki dolaylı hem de Avusturya kaynaklarındaki doğrudan bilgilerden yola çıkarak Enverîzâde Sa‘dullâh Enverî’nin, Vakanüvis Sa‘dullâh Enverî’nin Ali Rızâ Enverî ya da Ali Enver olarak bilinen üçüncü oğlundan olma torunu olduğunu tespit eder (s. 10-11).

Eserin türüne dair değerlendirmelerde bulunan Procházka-Eisl, başlıkta kullanılan risale kelimesinin bir türe işaret etmediğini, fakat içeriğinden hareketle Enverî’nin bir coğrafya kitabı yazma niyetiyle yola çıkmış olabileceğini, ancak eserin bu haliyle bir sefâretnâmeye çok açıkça benzediğini ifade eder (s. 16). Bundan sonra yazar, sefâretname türünden ve geçirdiği değişimlerden bahsederek *Risâle-i Avusturya*’nın geleneksel sefâretnâmelerin belki de son temsilcisi olduğuna dikkat çeker (s. 21).

Sa‘dullâh Enverî’nin eser yazma motivasyonu içinde, değişen sınırların ve mevcut durumun Osmanlılar tarafından bilinmediği, Osmanlıların bölgeye dair bilgilerini güncellenmesi gerektiği fikri bulunmaktadır (s. 22). Zira ondan önce Avusturya hakkında yazılan en son rapor, 1792 yılında Ebûbekir Râtîb Efendi’nin hazırladığı *Büyük Lâyiha* idi. Bu eserin III. Selâm tarafından reformlar için bir el kitabı gibi kullanıldığına (s. 21) dikkat çeken Procházka-Eisl, Enverî’nin de bir reform ajandasına, Avusturya’nın işleyişini ve refahını örnek göstererek Osmanlı’da yapılabilecek yeniliklere bir ilham olmak niyetine sahip olduğunu düşünmektedir (s. 32-33). Bu düşüncesini hem Enverî’nin ifade biçimiyle hem de dönemin Viyana gazetelerinde Osmanlı’nın Viyana elçiliği hakkında yazılanlarla desteklemektedir (s. 24). Bununla birlikte eserin sonunda, yazımın 27 Safer [1]254/22 Mayıs 1838’de tamamlandığına ve Sultan II. Mahmûd’a ithaf edildiğine dair bir kayıt yer almaktaysa da yazar, sultanın bu eseri edindiğine veya okuduğuna dair bir bilgiye erişemediğini ifade etmektedir (s. 7-9).

Risâle-i Avusturya aşağıdaki başlıklardan mürekkeptir:

- (1) Der-beyân-ı memâlik-i devlet-i Avusturya ve icmâil-i ahvâl-i vilâyet-i Nemçe
- (2) Der-beyân-ı dâire-i Avusturya
- (3) Der-beyân-ı memleket-i Çeh

- (4) Der-beyân-ı eyâlet-i Moravya ve Silezya
- (5) Der-beyân-ı memâlik-i Macaristan ve Hırvatlık ve İzlabonya
- (6) Der-beyân-ı hudûd-ı 'askeriyye
- (7) Der-beyân-ı memleket-i Erdel
- (8) Der-beyân-ı memleket-i Dalmaçiya
- (9) Der-beyân-ı memleket-i Venedik ve Lonbardya
- (10) Der-beyân-ı icmâl-i ahvâl-i memleket-i Leh
- (11) Der-beyân-ı sûret ü kemiyet-i irâdât ve icmâl-i ahvâl-i masârifât ve duyûn-ı devlet-i Avusturya
- (12) Der-beyân-ı kuvvet-i beriyye-i devlet-i Avusturya
- (13) Der-beyân-ı kuvvet-i bahriyye-i devlet-i Avusturya
- (14) Der-beyân-ı nizâmât-ı dâhiliyye-i devlet-i Avusturya
- (15) Der-beyân-ı meskûkât-ı devlet-i Avusturya
- (16) Der-beyân-ı sikke-i kâğıd
- (17) Hâtîme-i kitâb

Görüldüğü üzere, eserde öncelikle dönemin Avusturya'sının içinde kalan bölgeler tanıtılmaktadır. Bu bölgelerin coğrafi konumu, komşuları ve özellikleri –havası, nehirleri, madenleri–, şehir ve köy yapılanması, güncel nüfus bilgileri, iç işleri nizamı, kara ve deniz kuvvetleri özelinde askerî vaziyeti anlatılmaktadır. Ancak eserin en dikkat çekici yanı, söz konusu bölgenin ticari ve mali durumuna ilişkin sunduğu verilerdir. Bu bağlamda, hangi şehirlerde hangi fabrikaların bulunduğu, tarımda hangi ürünlerin üretildiği, vergi kalemleri ile vergilerin nasıl ve ne kadar toplandığı gibi hususlarda detaylı bilgiler içermektedir. Kara kuvvetlerinde farklı statülerde çalışanların maaşlarının yazıldığı kısımda maaşın hem Osmanlı kuruşu hem de Avusturya filorini ile belirtilmesi dönemin *kuru*na dair somut bir veri sunması nedeniyle bilhassa dikkate değerdir. 1838'de yazılan bu esere göre 1 filorin 10 kuruşa eşittir (s. 120). Osmanlı lirasının diğer para birimleri karşısındaki kurlarına dair Şevket Pamuk'un verdiği –benim bilgime göre– en eski tarihli bilgi 1850 yılına aittir. Pamuk, bu tarihte bu değerın 11 kuruş olduğunu haber vermektedir.³ Enverî'nin eseri sayesinde söz konusu tarihten önceki *kuru* ve 12 yıllık süreçte konumunu büyük ölçüde koruduğunu görmek mümkün hâle gelmektedir. Maaş bahsi dışında Lehistan'ın mali durumu hakkında bilgi verilirken 1 markın 88 dirheme denk geldiği de belirtilir (s. 111).

Metne odaklanan ikinci bölümde yazar, öncelikle eserin İngilizce tercümesine yer verir. Tercümeğe geçmeden evvel de çeviride benimsediği bazı önemli ilkelere

3 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 226.

bahseder. Osmanlı Türkçesinden İngilizceye tercüme yapacak araştırmacıların hatırdan çıkarmaması gerektiğini düşündüğüm bu ilkelerden belki de en mühimi, motamot çeviriden ziyade hedef dilin –burada İngilizcenin– kendi ifade biçimine göre çeviri yapılması gerektiğidir. Örneğin Osmanlı Türkçesinde sıkça kullanılan (1) edilgen yapı, (2) aynı ya da benzer kelimelerin peş peşe kullanımı ve (3) çok uzun cümleler gibi unsurların her biri İngilizce okurların metni anlamasının önüne geçen engellerdir, zira bu dilin kullanım pratikleri neredeyse tam tersi bir akışa sahiptir. Bu nedenle yazar –ve aynı zamanda mütercim–, uzun cümleleri uygun yerlerden ayırarak ve gereksiz tekrarları atarak eserin İngilizce versiyonunu daha anlaşılır kılmaya çalışmıştır (s. 41).

Eserin Türkçe transkripsiyonuna ise yine bir notla başlayan Procházka-Eisl, burada bir on dokuzuncu yüzyıl eseri olarak metnin imlasındaki tutarsızlıklara dikkat çeker. Mesela *yukaru* ile *yukarı* gibi sesletimler ile küçük ünlü uyumuna uygun ve aykırı örneklerin bir arada bulunduğunu belirtir. Bu nedenle ünlü sesler için geleneksel transkripsiyon kaidelerini benimsemek yerine modern Türkçeyi esas alarak metinde birlik sağladığını ifade eder. Bununla birlikte sessiz harfler için transkripsiyon alfabesini kullanmaya devam eder. İlaveten, *şehir* veya *nehir* gibi kelimeleri *şehir*, *nehir* şeklinde, günümüz okuyucusuna hitap edecek biçimde yazmayı tercih eder (s. 92) ki bu tercihler bir on dokuzuncu yüzyıl metni için kabul edilebilecek niteliktedir.

Procházka-Eisl, bu çalışma ile öncelikli amacının metin neşri ve çevirisi olduğunu belirterek eser üzerinde yapılacak ileri araştırmalar için bir zemin hazırladığını ifade etmektedir (s. 9). Nitekim kitap da bu amaca uygun şekilde yapılandırılmıştır. Yukarıda alıntılanan başlıklarda kitabın askerî, idari ve ekonomik meselelere dair verileri sunduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte satır aralarında bölgenin sosyal, hukukî, çevresel ve şehir tarihine dair bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin Viyana’da kadınların erkekler gibi rahat hareket ettiği ve istedikleri vakit istedikleri yere gidebildiği (s. 133), çocuk düşürmenin/aldırmanın yasak olması nedeniyle bir doktor ya da eczacının bu yasağı delmeye kalkan bir ilaç reçete etmesi hâlinde asla hatır gönül ilişkisine bakılmayarak en ağır cezaların verildiği (s. 134) yönündeki bilgiler sosyal ve hukukî konulara işaret etmektedir. Napoleon Bonapart’ın farklı beldelere istilaları ve verdiği zararlar (s. 99, 103, 108) ya da Budin’de yıkılan ve yeniden yapılan yerlere dair verilen bilgiler (s. 102) ise şehir tarihine ışık tutmaktadır. Eser, çevre tarihinin çeşitli veçhelerine dair sunduğu malzeme ile de dikkat çekmektedir. Mesela Viyana’nın Tuna kenarında bulunması nedeniyle hava kalitesinin iyi olmaması (s. 99), Prag’ın havasının soğuk ve “muzır” (s. 100), Lehistan’ın (Polonya) havasının soğukluğuna rağmen sağlıklı (s. 109) olması şeklindeki betimlemeler iklim araştırmalarında destekleyici bilgi olarak

kullanılabilir. Macaristan'ın tahıl ve meyve bakımından son derece bereketli olduğu (s. 104), Lehistan'da üretilen buğdayın bölge halkına kâfi geldiği için diğer ülkelere ihraç edildiği bilgisi (s. 109) tarımsal faaliyetlere ilişkin veri sağlar. Lehistan'da mera arazileri fazla olduğundan çok sayıda sığır sürüsü bulunduğu, Litraya (Litvanya) eyaletinde ise çok geniş ormanlar olduğundan içinde mebzul miktarda geyik, ceylan ve dağ keçisi yaşadığı (s. 110), Macaristan'da güçlü ve at ve beygirlerin bol olduğu bilgisi (s. 104) de yine hayvan çalışmalarında kullanılabilir.

Tüm bunlara ilaveten eserde bir Osmanlı bürokratinin gözünden Avrupa halklarının nasıl görüldüğünün izleri de sürülebilir ve algı çalışmalarında yer verilebilir. Mesela Sa'dullâh Enverî, Çeklerin vücutlarının dinç ve organlarının mütenasip olduğunu, ayrıca işlerine dört elle sarılan zeki bir millet olduğunu söyler (s. 100). Macarların cengâver ve süvarilikleriyle ünlü bir millet ve fakat genellikle abus çehreli olmalarına rağmen kadınlarının –erkeklerinin aksine– güzellik ve nezaketleriyle meşhur olduğunu ifade eder (s. 104). Lehlerin ise umumiyetle cesur ve hızlı hareket eden ve fakat çok yiyecek ve müsrif kimseler olduklarını, kadınlarının ise uzun boyları, ince belleri, güzellik ve cazibeleriyle şöhret bulduklarını belirtir (s. 110). Sa'dullâh Enverî, Avusturya imparatorunun müsaadesiyle imparatorluğun topraklarının üçte ikisini kendi gözleriyle gördüğünden (s. 32) eserde anlattıkları bizzat müşahedesine ve kitabı bilgiden ziyade yerel halktan duyduğu bilgilere dayanmakta, bu da eseri ayrıca önemli kılmaktadır. Dolayısıyla *Risâle-i Avusturya*, on dokuzuncu yüzyıl başlarında dönemin Avusturya'sı içinde kalan geniş coğrafyayı farklı açılardan inceleyen araştırmacılar ve Tanzimat'ın hemen öncesinde bir Osmanlı bürokratinin bir Avrupa ülkesini değerlendirme biçimini merak eden okuyucular için yararlı bir kaynaktır.

Gisela Procházka-Eisl'in çalışması ise tek ve aynı zamanda müellif nüshasını, yazma eser incelemenin ve teminin hayli güç olduğu araştırmacılar tarafından bilinen Mısır Milli Kütüphanesi'nden çıkararak neşretmesiyle literatüre önemli bir katkı sağlarken, tıpkıbasımını sunmasıyla da araştırmacılara karşılaştırma imkânı verdiği ve yeni çalışmalara sağlam bir zemin hazırladığı için kıymetlidir. İnceleme kısmında Osmanlı kaynakları ve ikincil literatürle birlikte Avusturya kaynaklarını da kullanması çok yönlü ve daha güvenli bir değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Oldukça uzun cümlelerden müteşekkil, pek de kolay sayılamayacak bir üslûpla kaleme alınmış metni başarılı bir şekilde İngilizceye çevirmek ise başlı başına bir iş ve takdir edilmesi gereken bir emektir. Osmanlı literatüründen İngilizceye çevrilen eser sayısının azlığı da düşünüldüğünde bu çalışma, söz konusu literatürün daha görünür olması ve geniş bir kitleye hitap edebilmesi bakımından önemlidir.